

Є. Маруняк

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Реалії сучасності, глобальні зміни геополітичного розкладу сил спонукають дослідити низку явищ і процесів, що мають визначальний вплив на розвиток суспільства. Одне з цих явищ і процесів — глобалізація. Вона проявляється в усіх сферах діяльності, визначає поступове формування світового економічного і соціального простору.

Зростає взаємозалежність світу, посилюються зв'язки між країнами, регіонами, містами, змінюється їхня ієрархія, кількісні і якісні індикатори. Поляризація світу, втілена в антиноміях «розвинені–слаборозвинені», «заможні–бідні», «високі технології–сировинні ресурси», просторових осях «Північ–Південь», «Захід–Схід», породжує для більшості країн проблему самоідентифікації у глобальному середовищі. Кожна держава стає об'єктом діяльності транснаціональних структур, зовнішньої лімітації стратегій та пріоритетів. Таким чином, зменшується ймовірність збереження самостійності національних економік. Для України, як і інших постсоціалістичних країн, що зазнали і зазнають радикальних змін унаслідок переходу від централізованої планової до ринкової економіки, успішна інтеграція у світове господарство виступає однією з передумов власного прогресу.

ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ГЛОБАЛІЗАЦІЯ»

Останнім часом для опису і пояснення змін в українському суспільстві і світі чи не найбільше вживають слово «глобалізація». Основними тенденціями, об'єктивно пов'язаними з цим явищем, можна назвати:

- посилення інтеграційних процесів, взаємозв'язків усіх рівнів, від локального до глобального;
- формування наддержавних структур, транснаціоналізацію;

- зміни в територіальній і галузевій структурах виробництва з посиленням впливу технологічного й інформаційного складників;
- загострення конкуренції, у т.ч. на регіональному рівні;
- інтенсифікацію економічного зростання;
- поширення глобальних цінностей і соціальних стандартів;
- «ієрархізацію» і «диференціацію» світового простору.

© МАРУНЯК Євгенія Олександрівна. Кандидат географічних наук. Учений секретар Інституту географії НАН України (Київ). 2011.

Існують численні спроби визначити глобалізацію, сформувані чітко уявлення про її зміст, еволюцію, суб'єкти, об'єкти тощо.

Одне з перших визначень належить соціологові Р. Робертсону, який вважав глобалізацію «процесом дедалі зростаючого впливу на соціальну дійсність окремих країн різних факторів міжнародного значення: економічних і політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну» [1].

З точки зору суспільної географії ми визначаємо глобалізацію як процес територіальної і галузевої перебудови національних господарств, що характеризується утворенням системи різновекторних зв'язків глобального, регіонального, локального рівнів, якісні й кількісні параметри яких зумовлюють динамічні зміни світової економіки в напрямі формування цілісної моделі розвитку. Водночас очевидно, що останнє визначення має виражений економічний акцент.

Нині активізується нерівність у політичному, економічному і, що особливо небезпечно, екологічному аспектах. Тут важливо згадати про її територіальну специфіку — нерівномірне залучення не тільки країн, але й окремих міст і регіонів до участі в глобалізації, депресивні регіони в розвинених країнах. Переважно йдеться про ресурсну експлуатацію країн «периферії», загострення в них різного роду конфліктів. Водночас виникає питання про майбутнє людства, час, коли «бідні» країни вийдуть чи спробують вийти на рівень споживання «багатих».

Отже, нелінійна діалектика глобалізації створює не тільки нові можливості, але й нові загрози і суперечності в підсистемах «природа—суспільство», «людина—суспільство», «суспільство—суспільство», на чому особливо наголошують «антиглобалісти».

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ

Актуальним стає питання ролі, змісту, наслідків діяльності нових суб'єктів світового господарства — транснаціональних корпорацій (ТНК). Система зв'язків, сформована раніше на міждержавному рівні, ускладнюється внаслідок низки чинників, зумовлених діяльністю подібних структур. Дослідники виділяють: «транснаціональні субпростори»*, «транснаціональні анклавні», «відтворювальні ядра» [6].

ТНК — це просторово і технологічно об'єднані виробничо-територіальні системи, що розвиваються на базі підприємств, які функціонують завдяки інноваційним підходам і сучасному менеджменту з використанням денационалізованих трудових, природних, фінансових ресурсів [7].

Останнім часом поширилася думка про втрату державою своїх позицій, заміну національної ідентичності транснаціональною, а також перспективи (а іноді й реалії) становлення ТНК як основних елементів світового господарства. «Ці організми контролюють на сьогоднішній день світовий економічний простір, вибудовуючи складнопорядковану конструкцію глобальної економіки» [8]. Але, незважаючи на певну конкуренцію між державою і ТНК, слід визнати, що останні не здатні виконувати чимало обов'язків і нести витрати, притаманні державі. Йдеться тільки про втрату державою низки функцій, втручання ТНК у зовнішню і внутрішню політику. Гостро стоїть питання не «ТНК—держава», а «ТНК—країна, що розвивається» або «ТНК—країна з перехідною економікою» і загальне коло проблем, пов'язаних з діяльністю «транснаціонала» на територіях сторони-приймача.

* Транснаціональна «Північ» має можливість фінансово-правового регулювання світової економічної діяльності, перетворюючи ці можливості на стабільне джерело доходу. Для «Глибокого Півдня» характерні радикальна демодернізація групи держав і «тіньова глобалізація» [5].

Як свідчить статистика, найпотужніші ТНК базуються в розвинених країнах. Лише в останні роки на глобальний конкурентний рівень почали виходити компанії з Азії, Латинської Америки, пострадянського простору. Виходить, що ТНК успадкували потужну фінансову базу, правову підтримку, високий технологічний рівень виробництва, традиції організації бізнесу від сильних економік — безумовно, з подальшим зростанням, удосконаленням.

Поведінка нефінансових ТНК викликає критику дослідників і незадоволення суспільних організацій через значно більший спектр причин. Е. Тоффлер пише з цього приводу: «Їх комп'ютери, їх корпоративні щупальця, їх ні з чим не зрівнянні можливості планування, інвестування, виконання проектів грандіозного масштабу створюють враження їх потужності і непохитності. Разом з тим, більшість із нас відчуває втрату життєвих сил; здається, що вони керують нашими долями» [9]. Подібне сприйняття в суспільстві, особливо в його «високорозвиненій частині» змусило керівництво ТНК переглянути деякі принципи власних стратегій. Це стало початком нових правил і стандартів щодо екологізації та соціальної відповідальності.

ІНДЕКСИ І РЕЙТИНГИ ГЛОБАЛІЗОВАНОСТІ ДЕРЖАВ

Спроби оцінити параметри світового розвитку привели до появи значної кількості індексів і рейтингів, що в загальних рисах формують враження про глобалізованість території. Їхнім істотним недоліком залишаються одиниці оцінювання (зі статистичного ряду регіони і місцевості переважно «випадають»), недостатня репрезентація просторової специфіки сприйняття процесів, неврахування системи зв'язків країни чи регіону у глобальній системі координат, домінування кількісних підходів.

Найвагоміша інформація в рейтингу — це зіставлення показників однієї країни відносно інших (рівневість, макрорегіональне оточення), їхня динаміка, належність до тієї чи іншої групи країн за певним набором характеристик. Серед найпоширеніших індикаторів суспільного розвитку:

- індекс людського розвитку;
- трикутний індекс добробуту націй;
- індекс конкурентоздатності;
- рейтинг на основі «кристалів розвитку»;
- індекс економічної свободи;
- індекс розвитку роздрібної торгівлі;
- індекс з торгівлі і розвитку;
- індекс інвестиційної привабливості;
- індекс сприйняття корупції;
- індекс якості життя;
- індекс збалансованості довкілля;
- рейтинг міст за якістю життя;
- кредитний рейтинг;
- індекси технологічної активності, можливостей інформаційно-комунікативних технологій, цифрових можливостей, електронної готовності, знань, економіки знань або інтелектуального розвитку, інноваційності тощо.

Досить часто для їх розрахунку використовують подібні набори даних. Водночас введення таких індикаторів — це перший крок, перше бачення аналізу трендів світового розвитку, що згодом сприятиме формуванню комплексних висновків і щодо місця країни (регіону, міста) у світі, і щодо особливостей сприйняття глобальних трансформацій.

Для оцінення власне глобалізації на міжнародному рівні існують два альтернативні індекси, два підходи, сформовані агенцією A.T. Kearney і Swiss Federal Institute of technology. Обидва ґрунтуються на кількісних оцінках міжнародних зв'язків (зовнішня торгівля, прямі іноземні інвестиції, подорожі, телефонні дзвінки, користування інтернетом тощо) за економічною, соціальною, політичною категоріями і з огляду на

Індекси глобалізації: методологія розрахунків

А.Т. Kearney	KOF, Swiss Federal Institute of technology
Економічна глобалізація	
<i>Торгівля:</i> експортовані й імпортовані товари, послуги (кредит, дебіт), обсяги експорту й імпорту, зовнішньоторговельний обіг, його % у ВВП	<i>Реальні потоки:</i> торгівля, прямі іноземні інвестиції, портфельні інвестиції, податки іноземних громадян (% у ВВП)
<i>Прямі іноземні інвестиції:</i> у країну, з країни, загальний потік, % у ВВП	<i>Обмеження:</i> бар'єри імпорту, середній рівень тарифів, податки у міжнародній торгівлі (% від поточного доходу), обмеження щодо накопичення капіталу
Персональні контакти і технології	
<i>Персональні контакти:</i> телефон – вхідні/вихідні міжнародні дзвінки, загальний трафік (хв. і хв./особа) подорожі – в'їзний/виїзний туризм (кількість туристів і % населення) перекази, персональні трансфери – компенсації, інші трансфери, загальний обсяг грошових переказів (абсолютне значення і % у ВВП)	<i>Персональні контакти:</i> вихідні телефонні дзвінки, трансфери (% ВВП), міжнародний туризм (% населення), середня вартість телефонних дзвінків у США, «іноземне населення»
<i>Технології:</i> інтернет-користувачі (кількість і % населення) інтернет-хости (усього і на особу) сервери (усього і на особу)	<i>Інформаційні потоки:</i> кількість телефонних ліній, кабельне телебачення, щоденні газети, радіо на 1000 мешканців, кількість інтернет-хостів на особу, кількість користувачів інтернету (% населення) <i>Культурне зближення:</i> кількість ресторанів МакДональдс на 100 тис. осіб
Політична глобалізація	
<i>Урядові трансфери:</i> кредит, сума дебіту і кредиту, загальний трансфер (% ВВП)	Кількість посольств у країні
Участь у міжнародних організаціях	Участь у міжнародних організаціях
Участь у місіях ООН	Участь у місіях ООН
Угоди (кількість ратифікованих)	

набір показників потребують удосконалення.

Індекс А.Т. Kearney [10] охоплює нині 60–62, а в 2007 р. – 72 країни, на які припадає 97% світового ВВП і 88% світового населення, індекс Swiss Federal Institute of technology (KOF) [11] – 120–123 країни. Перший, більш поширений і цитований, розраховано за категоріями: економічна інтеграція, технології, приватні контакти і політика (на основі показників у 14 групах). Другий обчислюють на підставі зважених економічного (34%), соціально-

го (37%), політичного (28%) складників за категоріями на основі 23 показників у шістьох групах. Дані представлено з 1970 р., тож реально оцінити динаміку глобалізації (див. табл.). Протягом цих років відбулись відчутні зміни, перехід багатьох країн від ізольованості до взаємодії. Особливу увагу привертає пострадянський простір, він протягом кількох десятків років зазнав істотних трансформацій, наслідки яких досі не з'ясовано.

Варто враховувати і те, що ступінь глобалізованості й економічної свободи не то-

тожний однозначно ступеню економічного розвитку і конкурентоспроможності. Окремі країни з високим рівнем добробуту ніколи не посідали перші місця за економічною свободою і глобалізованістю.

Отже, міжнародні рейтинги — це динамічна категорія, що залежить від вдалої економічної та соціальної політики і підкреслює основну рису сучасного розвитку і, можливо, глобалізації — спектр можливостей.

АВТОРСЬКА МЕТОДИКА ОЦІНЕННЯ ГЛОБАЛІЗОВАНОСТІ

Аналіз досліджень глобалізації доводить необхідність створення комплексної методики, спроможної розкрити сутність і наслідки глобалізації для національної економіки і окремих регіонів держави. Для вивчення глобалізації світової економіки введено систему показників [12]:

- обсяг інтернаціоналізованого виробництва товарів і послуг, темпи його зростання порівняно з обсягом і темпами зростання світового ВВП;
- обсяг і динаміка прямих іноземних інвестицій;
- обсяг і динаміка міжнародної централізації капіталу;
- обсяг і динаміка міжнародних інвестиційних проектів;
- обсяг міжнародної торгівлі товарами і послугами;
- обсяг і динаміка фондових ринків;
- обсяг і динаміка міжнародних банківських операцій;
- обсяг і динаміка валютних ринків.

Загальноживані показники національного рівня:

- частка працівників розумової праці;
- величина технологічної інновації;
- ступінь переходу на цифрову економіку (кількість провайдерів інтернету на 100 осіб, обсяг інвестицій у галузь зв'язку в % до ВВП);

— рівень зовнішніх інвестицій, експорту товарів і послуг.

Незважаючи на очевидні переваги, суттєвим недоліком системи вважаємо суто технічний, «кількісний» підхід. Не враховано територіальний і галузевий аспекти розподілу потоків міжнародної торгівлі та інвестицій, що мають характеризувати роль країни у світовій економіці, інтенсивність і напрями глобалізації та регіональної інтеграції.

Підкреслимо, що оцінення глобалізаційного впливу на країну через його складність і суперечливість має бути багаторівневим, тоді буде виявлено регіональні диспропорції, визначено причини і шляхи їх подолання в контексті загальнодержавного прогресу, а також враховано топологічні прояви у взаємозв'язках країни зі світом.

Необхідні увага до територіальних, геополітичних ознак, залучення зв'язків макро-, мезо-, мікрорівня, кореляційної залежності «відстань—економічний потік». Відповідно, авторська методика дослідження глобалізації передбачає декілька етапів (національний і регіональний рівні), логічно узгоджених між собою за групами методів і критеріями і разом з тим відкритих з огляду на специфічні особливості, яких вимагає кожен рівень аналізу. Основні етапи.

1. Визначення місця і ролі країни в системі міжнародних економічних і політичних відносин:

- аналіз основних суспільно-географічних чинників входження до світової економіки;
- оцінення територіальної структури і динаміки зовнішньоекономічних зв'язків;
- визначення пріоритетних напрямів регіональної інтеграції.

2. Виявлення специфічних рис прояву глобалізації в регіонах, що склалися за адміністративно-територіальним поділом.

3. Оцінювання особливостей розвитку окремого регіону:

- динаміки і структурних змін основних показників розвитку господарства і зовнішньоекономічної діяльності;
- трансформації територіальної та галузевої структури зовнішньоекономічних потоків з огляду на особливості глобалізації.

МІСЦЕ УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Україні важливо перейти від розроблення глобальних теоретичних моделей до їх сприйняття й упровадження на національному рівні. Концептуальні засади руху України до моделі збалансованого розвитку розробляють з 90-х рр. ХХ ст., тут є чималі напрацювання географів [2–4]. Комплексність як один з основних принципів географічної науки дає широкі можливості аналізу балансів економічного, соціального, природного складників територіальних систем. Питання входження України до світової економіки відображено в багатьох публікаціях [13–21].

Місце України і більшості пострадянських країн на карті світу особливе не лише через геополітичне положення, а й через передумови взаємодії з рештою світу. Входження до світового співтовариства для цих країн відбулось надто стрімко і несподівано. Те, до чого інші держави йшли десятками, а іноді сотнями років, виникло на теренах колишнього СРСР протягом короткого часу, на фоні психологічної неготовності населення й управлінських структур до сприйняття змін. Це спричинило не тільки диспропорційність регіонального розвитку, а й суттєве розшарування соціуму і відповідні суспільні настрої.

Важливо усвідомити: Україна — незалежна європейська держава з вигідним суспільно-географічним положенням, високим транзитним потенціалом, широким експортним потенціалом і перспективою розбудови ефективної структури зовніш-

ньоекономічних зв'язків. Вона має свої, унікальні, інтереси, що лише ситуативно збігаються з інтересами інших країн.

Що ж до суспільної думки, за даними всеукраїнського опитування (2003 р., інформації про пізніші опитування немає) чітке ставлення до цих процесів не сформувалось (71,1%).

Україна залишається об'єктом глобалізації. Пояснень тому достатньо. Наше позиціонування в міжнародних рейтингах незадовільне: 78–80 місця за рівнем людського розвитку, 85–122 — за індексом сприйняття корупції. Це несумісно зі статусом розвиненої європейської країни. Подібна ситуація і щодо стратегічно важливих в умовах глобалізації показників інноваційної діяльності (52 місце з 82 за індексом інноваційності), інформаційного складника (82 місце з 183 за індексом потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій), інвестиційної діяльності. Обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) неістотні у світовому масштабі (менше 1%), інвестиційні потоки з України ще менші. Розгорнуте співробітництво з країнами, що створюють умови для офшорного бізнесу (18–20%), — «тіньова глобалізація». Зовнішня торгівля орієнтована на індустріальні середньорозвинені країни (41% в експорті, 49,2% в імпорті), в основному СНД, зокрема Росію (18%). Це свідчить про невисоку конкурентоспроможність.

Індекс глобалізації КОФ для України зріс з 1991 по 2011 р. у понад 2 рази. У 2011 р. ми посідали 53 місце з 156 (щодо складників: 75 місце — за економічною глобалізацією, 77 — за соціальною, 40 — за політичною).

Зовнішньоекономічна діяльність України не «детериторизована» — потоки зосереджені переважно на країнах-сусідах першого чи другого порядку. Економічні зв'язки з Японією й Азійсько-Тихоокеанським регіоном досить слабкі, що відповідає тенденції

меншої активності інтернаціоналізованого сектору японської економіки на глобальному рівні.

Особливе місце посідають проблеми співробітництва з ЄС. Бажаність вступу і загрози конкурентоспроможності, черега інших, політичних, дилем ускладнює партнерство. Формат СНД, значною мірою диспропорційний у сфері політичного й економічного устрою, придатний переважно для комунікації на пострадянському просторі з реалізацією проектів у вигляді двосторонніх угод.

На жаль, усі суб'єкти такого співробітництва потерпають від подібних явищ: господарча криза, галузеві диспропорції, неусталеність економічної політики, відверта недемократичність влади (окремі країни), нестабільність, пов'язана з міжнародними конфліктами.

ОРІЄНТИРИ НА ПЕРСПЕКТИВУ

У найближчому майбутньому основні трансформації в Україні відбуватимуться під впливом гео економічних стратегій розвинених країн, Росії, транснаціональних корпорацій. Підґрунтям для посиленого втручання залишається розшарування суспільства, висока частка «тінізації» економіки, диспропорції регіонального розвитку, різні орієнтири регіоналізації за вектором «Схід–Захід», у поєднанні з ємністю ринку збуту, окремими показниками ресурсної забезпеченості. Зрушення, без сумніву, є, але їхньої глибини й інтенсивності недостатньо для звання «глобалізованої» держави.

Залежність від традиційних факторів — суспільно-географічного положення, мовно-культурних, історичних — вагоміша, ніж від новітніх — комунікацій, інформаційних технологій. Дисбаланс у структурі ПП (домінування їх імпорту з розвинених індустриальних країн та експорту до найближчих сусідів) вказує на перспективу дефор-

мації галузевої економічної структури внаслідок втручання розвинених країн і ТНК.

На сьогодні в Україні діє кілька десятків потужних у глобальному вимірі ТНК, у цілому представлено понад 70 філій, і щороку їх стає більше. Однозначно оцінити наслідки діяльності ТНК в Україні неможливо. З притоком інвестицій з'являються робочі місця, зростає оплата праці, надходження податків, розвиток інфраструктури. Підвищується рівень національного виробництва, змушеного конкурувати з ТНК, стандарти життя. Але поміж тим ТНК монополізують окремі (іноді стратегічно важливі) галузі економіки, формується неприйнятна українцям культура споживання. Інвестиції, що надходять, переважно не пов'язані з високими технологіями і не сприяють розвитку інноваційної системи України. Важливим стає питання щодо використання кадрового потенціалу.

Щодо конкретних кроків з боку держави. Україні потрібні і краща законодавча регламентація діяльності ТНК, і стимулювання інноваційної діяльності, і підвищення конкурентоспроможності підприємств і регіонів, а чи буде це здійснено — покаже час.

Альтернативою для національної економіки будуть фінансово-промислові групи (ФПГ). Найбільші українські корпорації з'явилися у сер. 90-х рр. у металургійній, нафто- і вугледобувній промисловості. Згодом галузева структура ФПГ значно розширилась, охоплюючи машинобудування, будівництво, телекомунікації, харчову промисловість.

Подивімось на ФПГ «СКМ». У ній понад 100 підприємств (з урахуванням регіональних філій, офшорних компаній, спільного акціонування з іншими ФПГ). «СКМ» значно наблизилась до статусу ТНК — створено вертикально інтегрований виробничий комплекс у металургійній галузі, окремі підприємства групи («Азовсталь») отримали міжнародні кредитні рейтинги,

відбувся випуск єврооблігацій [22], диверсифікація галузевої структури, вихід на міжнародні ринки, деякі підприємства розміщено за кордоном.

Українські ФПГ мають реальні і потенційні можливості щодо конкуренції зі світовими ТНК, але серед їхніх недоліків загальнодержавні проблеми — сировинна орієнтація експорту, низька наукоємність продукції.

ЩО СТОЇТЬ НА ЗАВАДІ ПОСТУПУ?

За розрахованим відповідно до авторської методики індексом глобалізації, її інтенсивність має відчутні градієнти. Найбільш «глобалізовані» східні і центральні регіони. Натомість у західних домінує зворотній процес — регіональна інтеграція.

Відзначимо пряму залежність між рівнем промислового розвитку й інтенсивністю глобалізації. Характер взаємодії з країнами «ядра» вказує на об'єктну ознаку щодо всіх без винятку регіонів. Це відповідає ситуації для України в цілому. Виявлено вагомість російського вектора, який можна вважати геостратегічним. В аспекті регіональної інтеграції темпи зростання в напрямі ЄС більші. Це дає підстави сподіватись на розвиток взаємовідносин України з регіональним об'єднанням не тільки в форматі транскордонного співробітництва, а й поза ним.

Щодо приморських регіонів, то з розвитком повітряного, автомобільного, залізничного транспорту, розбудовою міжнародних транспортних коридорів, а також змінами в товарній структурі експорту вони, вірогідно, поступатимуться місцем регіонам, які нині мають середній рівень глобалізації.

У контексті потенційних загроз експлуатації регіонів України як постачальників сировини, напівфабрикатів, трудових ресурсів актуальним залишається глибше вивчення й оцінення внутрішнього при-

родного, економічного, наукового потенціалу кожного регіону і з урахуванням цього структурна перебудова їхніх економік на інноваційній основі.

З огляду на багаторівневу диференціацію світового простору доцільно посилити дослідження Києва, особливо в контексті столичності. Зазначимо, що провідним фактором розвитку міста й інтенсифікації глобалізаційних процесів залишаються його столичні функції.

Для успішного входження України у світове співтовариство неминуча регіональна політика «як організаційно-правова, економічна, соціальна, культурно-освітня, екологічна та управлінська діяльність держави, спрямована на забезпечення комплексно-пропорційного розвитку окремих територій країни на основі раціонального використання і збереження їх особливостей та інтегрального потенціалу» [23]. Інший бік питання — придатність для України стратегій, застосованих іншими, а саме європейськими країнами, пошуки найбільш прийнятних варіантів, їх адаптація до національної специфіки.

Соціально-економічний розвиток України та ЄС має істотні відмінності не лише за макроекономічними показниками (ВВП Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії ще в 1970 р. перевищував ВВП України за 2005 р. у 1,3–2,5 разу), а й за суспільними цінностями і свідомістю. У цих країнах у цілому узгоджено геополітичні і гео-економічні пріоритети, соціальні гарантії та відповідальність — і чиновників, і громадян. Але очевидно, що незважаючи на такі відмінності, Україна має запозичувати напрацьований десятками років позитивний досвід, адже на державному рівні визначено європейські орієнтири розвитку, а загал прагне вищих життєвих стандартів.

Застереженням і додатковим важелем впливу в українських реаліях має стати посилений громадський контроль за діяльніс-

тю місцевої і державної влади, адже рівень економічної «тінізації» і корумпованості високий (що зайвий раз засвідчує індекс сприйняття корупції в Україні, 118 місце в рейтингу, очолюваному європейськими країнами).

За європейським зразком варто децентралізувати владу, надати широкі повноваження регіонам. Водночас така політика доцільна лише для розвинених країн з орієнтованою на експорт моделлю розвитку, високою конкурентоспроможністю товарів і технологій. А для України, яка має «наздоганяти» європейських сусідів, корисніший протекціонізм і, відповідно, збереження значної частки повноважень центральної влади.

У загальному вигляді проблеми, що їх має розв'язати державна регіональна політика, у Державній стратегії регіонального розвитку [24] визначено так:

- низька інвестиційна привабливість та інноваційна активність регіонів;
- нерозвиненість фізичної та соціальної інфраструктури;
- зростання регіональних диспропорцій у соціально-економічному розвитку;
- слабкі міжрегіональні зв'язки;
- нераціональне використання людського потенціалу.

На практиці об'єктність України в процесах глобалізації відображається у потужному впливі на неї основних «акторів» світового ринку і незначному зворотному відгукові. Поглиблення регіональних диспропорцій, значною мірою зумовлене зовнішніми чинниками, стало реакцією на загальні поляризацію, «включення» і «виключення» у глобальні мережі місцевостей, міст, регіонів.

В Україні на групу з п'яти-шести регіонів припадає до 50% ВРП, зовнішньоторговельного обороту, прямих іноземних інвестицій тощо. Ці ж регіони мають найкращі показники науково-технічного розвитку,

освітнього потенціалу. Зусилля зі згладжування регіональних диспропорцій поки що не дають помітних результатів.

Разом з тим, аналіз впливу глобалізації на трансформацію окремих ланок господарства Києва і Київської області засвідчив наявність проблем загальнодержавного рівня. Місто, лідер за інтенсивністю зовнішньоекономічної діяльності і промислового розвитку, незважаючи на інноваційні успіхи і столичний статус, має значні диспропорції товарної та географічної структури експорту, прямих іноземних інвестицій, не виражену взаємодію з країнами «ядра» світової економіки. Позитивна динаміка тут пов'язана з піднесенням машинобудування, експортного потенціалу хімічної, легкої, харчової промисловості.

На український ринок активно виходять міжнародні структури (ТНК, інституційні інвестори), приватні особи, інтереси яких зосереджуються на найпривабливіших об'єктах, у регіонах з розвинутою інфраструктурою, кваліфікованими трудовими ресурсами. У результаті виникає ризик формування структури української економіки ззовні, поза планами влади.

Товарна структура експорту дає чітке розуміння міжнародної спеціалізації України — сировина і напівфабрикати. Через брак фінансування виробничі фонди оновлюються повільно. Особливо складне становище у старопромислових регіонах, де тісно переплетені проблеми занепаду виробничих потужностей, інфраструктури, соціуму, екології. Скерувувати інтереси інвесторів у галузі, найперспективніші для окремої території та держави в цілому, — теж завдання регіонального рівня.

У площині регіоналізації, що врівноважує глобалізацію, для України чинить проблеми накладення пострадянського та європейського векторів. Це доволі різні за структурою, метою, формою інтеграції об'єднання і, відповідно, різні рівні соці-

ально-економічного розвитку, конкурентоспроможності, суспільних цінностей. Отже, географічне положення регіонів фактично спричиняє різновекторній орієнтації і певною мірою загрожує територіальній цілісності країни.

Пострадянський вектор зосереджений на зовнішньоекономічних зв'язках з Російською Федерацією, інтенсивність яких у більшості регіонів більша або паритетна порівняно з країнами «ядра» світової економіки. Зовнішньоекономічна діяльність західних регіонів відчутно залежить від Європи (транскордонне співробітництво).

Поєднання регіоналізації та глобалізації ускладнює функції регіону, зокрема зростає відповідальність місцевої влади, виникає необхідність комплексних стратегій, в основі яких — інновації. У результаті формується розуміння значимості врахування всього спектра ресурсів і зв'язків регіону, його матеріальних і нематеріальних переваг, у т.ч. нових у нашому розумінні аспектів — творчого і культурного потенціалу, масштабних заходів у політиці, науці, спорті, рекреації.

Формування іміджу регіонів — актуальний напрям сучасної регіональної політики. Залучення інвестицій, туристична атрактивність, формування наукоємних кластерів визначаються не тільки природно-ресурсним потенціалом, структурою виробництва, а й культурною спадщиною, можливостями репрезентації. В умовах глобалізації значимі унікальність і самобутність, духовне надбання поколінь як частина образу країни і потенціал розвитку. Це пересторога Україні, яка, орієнтуючись на західні цінності, втрачає автентичність культурних традицій і спадщини, а разом з ними — й економічний зиск, якісно новий шлях розвитку економіки.

Проблемною для вітчизняних регіонів залишається новітня потрійна формула успіху: інновації, інформація, комунікації.

Темпи зростання основних показників науково-технічної діяльності надто низькі для подолання технологічної та цифрової «прірви» між нами і розвиненими країнами. Традиційно людські ресурси і фінансування зосереджено в основних осередках вищої освіти і регіональних центрах НАН України. Диспропорції колосальні: на 5–6 областей, залежно від окремого показника, припадає до 75–80% наукових кадрів, фінансування наукової діяльності, студентів і викладачів вищих навчальних закладів. Аналогічна ситуація у сфері зв'язку, особливо комп'ютерного і мобільного, інноваційної діяльності.

Далекі від європейських стандартів і транспортна мережа, якість транспортних послуг, шляхів сполучення. Наприклад, щоб досягти європейської забезпеченості автошляхами, необхідно побудувати і модернізувати майже 200 тис. км доріг, у т.ч. 60% у сільській місцевості. Для міждержавних зв'язків потрібні магістралі світового рівня з бетонним або асфальтобетонним покриттям і багаторядним рухом.

Усвідомлення регіональних процесів у сучасному світі неможливе без категорій «якість життя» і «збалансований розвиток». Ще в 90-х рр. ХХ ст. українські географи підійшли до розуміння їх взаємопов'язаності і значимості в розвитку будь-якої території, і зараз очевидно, що «спільний розгляд концепцій збалансованого розвитку та якості життя має стати єдиною можливою рушійною силою як при обґрунтуванні стратегій розвитку, так і в наукових пошуках» [25].

Складним залишається питання міграційних потоків. «Подолання відстаней» і «розмивання кордонів» пов'язане з низкою негативних наслідків, спричинених формуванням глобального ринку праці і пошуками кращих умов проживання. Для України, що лежить на перетині важливих транспортних магістралей, це насам-

перед притік нелегальних мігрантів і соціальні негаразди. З іншого боку, масово від'їжджають і наші земляки. Від'ємне сальдо зовнішньої міграції в 2004 р. дорівнювало 7,6 тис. осіб. Найбільше міграційне скорочення у прикордонних регіонах. Тимчасова робота часто обертається на постійну, спонукає до виїзду інших членів родини. Таким чином втрачається не тільки населення у працездатному віці, а й молодше покоління, а це, урахувавши низьку народжуваність, — небезпечно.

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Виходячи з окресленого кола проблем регіонального і державного розвитку України, а також у контексті Державної стратегії регіонального розвитку, визначимо такі пріоритетні напрями регіональної політики в умовах інтеграції у світове співтовариство:

1. Упровадження високих стандартів адміністрування через ефективну кадрову політику, елементи електронної демократії та управління, посилену участь і контроль громадськості, а також глибоке розуміння сутності сучасних гео економічних і геополітичних перетворень, у т.ч. регіональної геополітики.

2. Стимулювання інвестиційної діяльності, установлення інвестиційних орієнтирів щодо найперспективніших для території видів економічної діяльності, урахування тенденцій постіндустріалізації, значимості людського капіталу.

3. Підвищення глобальної конкурентоспроможності регіонів шляхом реалізації концепцій і форм територіального розвитку, успішно впроваджених в інших країнах: кластерів, спеціальних економічних зон, територій пріоритетного розвитку. Створення умов для прозорої взаємодії влади і бізнесу.

4. Контроль за діяльністю ТНК і ФПГ, особливо її екологічними і соціальними наслідками, на місцевому рівні.

5. Інтенсифікація транскордонного співробітництва, екстраполяція досвіду євро регіонів на східному кордоні.

6. Перехід до реального управління інноваційною діяльністю. Увага до нетрадиційних джерел енергії, специфічних для кожного регіону з метою подолання енергетичної залежності, змінювання структури імпорتنих операцій.

7. Підвищення темпів реформування освітньої системи. Повноцінне включення наукових осередків вищих навчальних закладів і академічної науки в регіональні і національні інноваційні системи.

8. Дотримання основних засад Концепції національної програми інформатизації. Залучення інформаційних ресурсів задля формування позитивного іміджу регіону, підвищення інвестиційної привабливості, збільшення туристичних потоків. Забезпечення інформаційно-комунікаційної доступності.

9. Розвиток інформаційних технологій в межах освітніх програм. Контроль за використанням інтернет-ресурсів в освітніх закладах.

10. Стимулювання взаємодії міста і села відповідно до європейських принципів. Обмін перевагами в площині «урбанізація—рекреація».

11. Охорона довкілля, збереження культурної спадщини як елементів регіональної унікальності і вагомих елементів якості життя.

12. Формування «глокального» мислення, інтеграція знань і наукових напрацювань, зокрема географічних, в управлінській сфері.

Очевидно, що глобалізація — це розширений вибір (людини, регіону, країни, світу) на основі наявних можливостей. Щодо країни ці можливості окреслено суспільно-географічним положенням, природними умовами, ресурсами, історичними передумовами діяльності соціуму, господарською

розвиненістю, соціальними характеристиками, державною політикою.

Зрозуміло, що наслідки глобалізації лишаються дискусійними і важкопрогнозованими протягом значного відрізка часу, і розв'язати таку проблему можна лише постійними спробами, пошуками нового бачення, синтезом знань. І понятійний апарат, і методичні підходи, і показники визначення глобалізації неузгоджені, потребують значного комплексного доопрацювання. Разом з тим, усе більше дослідників виходить за рамки суто економічного розуміння глобалізації, зосереджуючись на її соціальному, культурологічному, екологічному змісті, поєднуючи її якісний і кількісний виміри.

На поглиблення світової нерівності, що часто робиться каменем спотикання у висновках щодо наслідків глобалізації, належить глянути в зовсім іншій площині — виявлення об'єктивних тенденцій і збалансованості розвитку.

Усе більшої актуальності за умов глобалізації набуває конкурентоспроможність, потенційні можливості держави в глобальному масштабі — Китай, Південна Корея, Сингапур, інші країни суттєво покращили соціально-економічні параметри, мобілізувавши ресурси території та населення.

На сьогоднішній день ще однією ключовою проблемою в дослідженні глобалізації залишається її проекція на території різного рангу і розвитку, підходи щодо оцінювання відповідних впливів і наслідків. Протягом усієї попередньої історії людство звично оперувало поняттями територія, місцевість, згодом — держава, кордони. Новітня глобалізація породжує сумніви щодо майбутнього цих понять. Зростає потужність наддержавних суб'єктів світогосподарських процесів, інтенсивність руху фінансових потоків, різного роду переміщень, змінюються підходи до управління. Держава нібито відходить на другий план, а світо-

ве господарство набуває нової, позадержавної, «детериторіальної» якості.

Разом з тим зрозуміло, що питання територіальної організації зберігають своє значення. Накладання національних і транснаціональних просторів, їх розшарування ускладнює світову ієрархію, але держава залишається власником території та її ресурсів. Проблеми сприйняття глобалізації скоріше зумовлені геополітичною і гео економічною вагомістю тієї чи іншої держави, її здатністю контролювати ці процеси і пов'язані з ними внутрішні і зовнішні ризики.

Швидкість усвідомлення сучасних реалій, реагування на них шляхом побудови стратегічних орієнтирів розвитку — питання національної безпеки, адже «в світі формується «нова» безпека — докорінний зовнішньополітичний та воєнно-стратегічний поворот до гео економічних інтересів та їх захисту» [26]. Ці питання торкаються інвестиційно-інноваційної політики, підтримки національного капіталу, формування нових суспільних цінностей і пріоритетів. Освоєння цих сфер визначатиме «Україну в процесах глобалізації» і «процеси глобалізації в Україні».

1. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. — London, 1992.
2. Руденко Л.Г. Сталий розвиток: пошуки моделей сталого розвитку України // Укр. геогр. журн. — 1998. — № 1. — С. 5–12.
3. Руденко Л.Г., Горленко І.А., Олещенко В.І. Україна на пути к устойчивому развитию (геоэкологические аспекты) [Текст] / Л.Г. Руденко, И.А. Горленко, В.И. Олещенко. — К.: ИГ НАНУ, 2000. — 29 с.
4. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект) / За ред. Л.Г. Руденка. — К.: Академперіодика, 2005. — 320 с.
5. Алаев Э.Б., Белокриницкий В.Я., Воскресенский А.Д., Голанский М.М., Ерасов Б.С. Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме) / РАН. Научный совет по истории мировой культуры. Национальный институт развития. Центр геоэкономических и социальных исследований. — СПб.: Алетей, 2000. — 320 с.

6. *Кочетов Э.Г.* Геоэкономический (глобальный) толковый словарь (элементы механизма российской модели глобального стратегического управления): Сборник стратегических понятий-новел: в 2 т. — Т. 1. — М.: РИОРТА, 2002. — С. 69.
7. *Руденко Л.Г., Маруняк Є.О.* Сутність і основні риси транснаціональних корпорацій та їх розвиток в Україні // Укр. геогр. журн. — 2007. — № 4. — С. 39.
8. *Некlesa О.І.* Ordo Quadro — четвертий порядок: прирешта пост сучасного світу // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. — Лу-ганськ, 2002.
9. *Тоффлер Е.* Третья хвиля: Пер з англ. — К.: Всесвіт, 2000. — 475 с.
10. <http://www.atkearney.de>.
11. <http://www.globalization.kof.ch>.
12. *Долгов С.И.* Глобализация экономики: новое слово или новое явление. — М.: Экономика, 1998. — С. 30–31.
13. *Білорус О.Г.* Глобалізація і національна стратегія України. — К.: Батьківщина, 2001. — 301 с.
14. *Макогон Ю.В.* Интеграция Украины в международные политические, экономические и финансовые организации: Сборник материалов и документов. — Донецк: Дон. нац. ун-т, 2002. — 172 с.
15. *Макогон Ю.В.* Украина в мировой экономике. — Донецк: Дон. нац. ун-т, 1999. — 370 с.
16. *Пахомов Ю.Н.* Украина и Россия на волнах глобализации. Экономический аспект // <http://www.politstudies.ru> (Офіційний сайт журналу «Поліс»).
17. Глобальный конкурентный простір: моногр. / О.Г. Білорус, Ю.М. Пахомов, І.Ю. Гузенко, О.К. Скаленко, О.В. Гаврилюк; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. асоц. «Україна–Рим. клуб», Міжнар. ін-т глобалістики. — К., 2007. — 680 с.
17. *Соколенко С.И.* Глобальные рынки XXI столетия: Перспективы Украины. — К.: Логос, 1998. — 568 с.
18. *Соколенко С.И.* Производственные системы глобализации: сети, альянсы, партнерства, кластеры: Украинский контекст. — К.: Логос, 2002. — 647 с.
19. *Соколенко С.І.* Глобалізація і економіка України. — К.: Логос, 1999. — 566 с.
20. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть: Навч. посіб. / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. — К.: Либідь, 2002. — 470 с.
21. *Юрчишин В.* Вплив глобалізації на прийняття державних рішень у сфері економіки: Навч. посіб. — К.: Вид-во НАДУ, 2004. — 32 с.
22. *Карпенко Г.* Азбука українських металургічних ФПГ // <http://www.info/?art=1148400770>.
23. *Пістун М.Д., Мезенцев К.В., Тьорло В.О.* Регіональна політика України: суспільно-географічний аспект: Монографія. — К., 2004. — С. 7.
24. Державна стратегія регіонального розвитку до 2015 року. — К., 2006. — С. 32–33.
25. *Руденко Л.Г., Гукалова І.В.* Концепція збалансованості розвитку і якості життя населення // Укр. геогр. журн. — 2005. — № 2. — С. 47.
26. *Кочетов Э.Г.* Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства. — М.: Норма, 2006. — С. 338.

Є. Маруняк

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Резюме

У статті розглянуто сутність та основні тенденції глобалізації, а також проблеми, що виникають під її впливом у вітчизняних регіонах з різним рівнем соціально-економічного розвитку. Проаналізовано особливості життєдіяльності суспільства в умовах глобалізації, регіональну специфіку прояву цих процесів. Автор обґрунтовує принципові положення визначення пріоритетних напрямів державної політики України в контексті інтеграції до світового співтовариства.

Ключові слова: регіональна політика, транснаціональні корпорації, індикатори суспільного розвитку, транскордонне співробітництво.

Ye. Maruniak

GLOBALIZATION PROCESSES REGIONAL PARTICULARITIES

Abstract

The essence and main tendencies of globalization as well as problems rising under its impact in regions with different social and economy development level are viewed. The singularities of social life in globalization conditions, the regional peculiarities of those processes are analyzed. The author substantiates key principles concerning the detection of priority direction in Ukrainian state policy in integration to world community context.

Keywords: regional policy, transnational corporations, social development indicators, transfrontier cooperation.